University of Sistan and Baluchestan

Journal of Lyrical Literature Researches

Print ISSN: 2008 - 5737
Online ISSN: 2538 - 5011

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

# An Intertextual Analysis of *Veis and Ramin* and the Story of *Samak-e- Ayyar*

**Zahra Khakbaz**[1] | **Naser Nikoubakht**[2] |

1. Ph.D. student of lyrical literature, Persian Language and Literature Department, Tarbiat Modarres University, Tehran. Iran. Email:z.khakbaz@modares.ac.ir
2. Professor of persian Language and Literature Department, Tarbiat Modarres University. Tehran. Iran.Email: n_nikoubakht @modares.ac.ir

**Article Info**

**Article type:**
Research Article

**Article history:**
Received 24 January 2022
Received in revised form 10 October 2022
Accepted 22 October 2022
Published online 23 September 2023

**Keywords**:
Intertextuality, Samak-e-Ayyar, Veis and Ramin.

**ABSTRACT**

One of the main aspects of *Veis and Ramin* poem is its attempt at reviving ancient Iranian culture, what we can also observe in the story of *Samak-e- Ayar* an Iranian story written in the time of Seljuk Empire. The two works borrow certain cultural elements such as the type of governing, drinking custom, war, swearing, entertainment, hunting, among others from the pre-Islamic era. There are some mentions of *Veis and Ramin* in the story of *Samak Ayyar* which shows that the author was aware of this former work. However, *Samak-e- Ayyar* is considered an epic work and thus far, no intertextual analysis of these two works has been done. As *Veis and Ramin* is written in poetry, and Samak-*e*-Ayar in prose, the former lyrical and the latter epic, this study aims to provide an intertextual reading of the two works. The findings suggest seven intertextual elements: the folkloric origin, common reference to sun-king, the negative role of nurse maid, letter writing, role playing of women, the role of music and different types of swears.

**Cite this article:** Khakbaz, Zahra, Nikoubakht, Naser. (2023).” An Intertextual Analysis of *Veis and Ramin* and the Story of *Samak-e- Ayyar” Journal of Lyrical Literature Researches*, 21 (41), 97-112.

http//doi.org/:10.22111/jllr.2022.41401.3033

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

**Extended Abstract**

**1.Introduction**

*Veis and Ramin*, written by Fakhr al-Din Asa'd Gorgani, is a renown work in the ancient culture of Iran which has influenced so many other literary works. *Samak Ayar*, on the other hand, is a folkloric story which has been part of the oral literature. This work is about a sun-king character, a prince from Halab, whose name is mentioned in *Veis and Ramin* before S*amak Ayar*. This study aims to focus on an intertexual reading of *Samak Ayar* and *Veis and Ramin* as both have been written in the pre-Islamic era. The cultural aspects and the lyrical features of these two works have not been much investigated thus far. The story of *Samak Ayar* has always been considered as an epic work which has not been studied through an intertextual perspective. However, this study aims to do that considering *Veis and Ramin* as a lyrical work. The study seeks to find the common elements in both works and in doing so, focuses on the lyrical aspect of *Samak Ayar*.After a short introduction on both works, the study will discuss the sun-king character, the negative role of nurse maid, letter writing, role playing of women, the role of music, and different types of swears.

**2-Research methodology**

This study has been done through library study and qualitative content analysis. First, a review of *Veis and Ramin* and *Samak Ayar* is done, followed by categorizing the common elements considering the intertextual perspective.

**3-Discussion**

1.1. The intertextual analysis of *Veis and Ramin*, and *Samak Ayar*

1.1.1. The folkloric origin

*Veis and Ramin* is taken from the folklore literature. *Samak Ayar* is also borrowed from the Iranian culture. Considering the Iranian names, governing customs, drinking, swearing, entertainment, and hunting depicted in both works, these stories have been written in Seljuk Empire.

1.1.2. The sun-king character

The main character of *Samak Ayar* is the sun-king, the son of Halab's king. In *Veis and Ramin*, Mehrdad the second who introduces himself as the king of the kings, is known as the sun. Mehrdad the second attacks the eastern Asia and Rome. This is in parallel with the triumph of sun-king over Arman King in *Samak Ayar*.

3.1.3**.** The negative role of nurse maid

The character of the nurse maid has changed a lot in Persian literature. Although it has a positive image in general, this has changed into a negative one in *Veis and Ramin* and *Samak Ayar*, projecting it as magical and deceiving character. In *Veis and Ramin*, the nurse maid attaches the priest's manhood to Veis to start up Veis and Ramin's relationship.

3.1.4. Letter writing

In both works, one can observe a long series of letter writing.

3.1.5. The role playing of women

Unlike many other works written in the same period, in these two works, women play an active agent role.

3.1.6. The role of music

Music plays a key role in *Veis and Ramin*. Ramin's playing harp makes Veis fall in love with him. This can also be seen in sun-king's ability in playing music which makes Mahpari fall in love with him too.

3.1.7. Swears

In these two works, swearing is done as it was customary in the pre-Islamic era. There are many examples such as swearing to God, agent of justice, celestial bodies, cultural representations, moral values like friendship and kindness, among others. Swearing was commonly done for vital events, committing to which was seriously valued.

## 4. Conclusion

There are many commonalities between *Veis and Ramin*, and *Samak-e- Ayar*. This study aimed to reveal some through an intertextual perspective. These works were written in Islamic era and within governmental limitations, but are rooted in ancient Iranian culture. They both have folkloric origin. They have been narrated for years orally until they were written down. *Veis and Ramin* was considered by the author of *Samak Ayar* as a model. The sun-king was mentioned in *Veis and Ramin* before *Samak Ayar*. Both have a letter writing narration type. Women have a different role in comparison with the Islamic era. The nurse maid has a negative but effective role. Music has a more significant role in comparison with the post-Islamic era. Swears are similar to the ones observed in *Shahnameh* and other ancient Iranian works.There are other intertextual aspects which could not be discussed in this study. For example, the role of magic is particularly evident in both works. In *Veis and Ramin*, the nurse maid fools the priest to attach his manhood to Veis. In *Samak Ayar*, the nurse maid does magic and stops Mahpari from marriage. Fate, governing, war with Rome, among others are some intertextual issues that could be studied as well. *Veis and Ramin* is written in poetry, while *Samak Ayar* is in prose. The former is lyric, while the latter is epic. This study takes a meta-textual perspective in order to put forth an intertextual analysis. It has focused on *Samak-e- Ayyar* and its lyrical aspect more.

## 5. references

Allen, G. (2015). *Intertextuality*. Tehran: Markaz.

Ameli, N. (1953). "Comparison of veis and Ramin Fakhreddin Gorgani and Khosrow and Shirin Nizami". Tehran: Culture letter magazine. year 2. pp 189-192.

Arrajani, F. Ibn. Kh. (1983). *Samak Ayyar***.** with the introduction and correction of Parviz Natel Khanlari. volume 1. edition 5. Tehran: Agah.

Arrajani, F. Ibn. Kh. (1984). *Samak Ayyar*. with the introduction and correction of Parviz Natel Khanlari. volume 2. edition 3, Tehran: Agah.

Arrajani, F. Ibn. Kh. (1984). *Samak-e- Ayyar*, with the introduction and correction of Parviz Natel Khanlari. volume 3. edition 2. Tehran: Agah.

Eslami Nadushan, M. A. *Jam Jahanbin in the field of literary criticism and comparative literature*. 6th edition. Tehran: Jami.

Gorgani, Fakhruddin As`ad. (1970) *veis and Ramin*. edited by Magali Todova and Alexander Guakharia. Tehran: Iran Culture Foundation.

Ghanbari, A. Gholamhosseinzadeh, Gh. 2014. "Looking at the intertextual relations of epic and Ayari texts (based on Shahnameh and Samak Ayar)". Tehran: Journal of literary research. No 50. pp 122-83.

Gumperz, j**.** (1982). *discourse strategies*. Cambridge: Cambridge university press.
Hasanabadi, M. (2016). "Samak Ayyar, legend or epic? (Comparison of the cognitive structure of Samak Ayyar with Ferdowsi's Shahnameh)". Mashhad: *Journal of Faculty of Literature and Human Sciences*. No 158, pp 37-56.
Hasani, H. (1977). "Swearing and swearing". Tehran: *Journal of Social Sciences*. No 7. pp 33-39.
Hinels, J. (1995). *Understanding the Mythology of Iran*. translated by Jale Amouzgar and Ahmad Tafazoli, 4th edition. Tehran: Cheshme.
Islami Nadushan, M. A.(1985). *Jam-e- Jahanbin*. Tehran: Jami.
Khaleghi Mutlaq, J. (1990). "Bijan and Manijeh and veis and Ramin (an introduction to Parthian and Sassanid literature)". Tehran: Iranian Studies Magazine. No 6. pp 273-298.
Mahjoub, M. J. (2016).Iran's folk literature. edited by Hassan Zulfiqari. 3rd edition. Tehran: Cheshmeh.
Mahdizadeh, M. (2018)."The History of monsaat in Persian Literature"**.** Tehran: Keihan Farhangi. No 154. pp 64-67.
Mohammad Kashi, S. and her colleagues. (2014). "Analysis and comparison of archetypal love stories in Iran (Samak Ayyar) and France (Tristan and Isolt)". Tehran: Comparative Literature Research Journal. No 2. Pp. 183-207.
Mohammadi, H.(2010). "Role of nannies in Iranian love stories"**.** Tehran: Keihan Farhangi magazine, No 181. pp 62-64.
Natel Khanlari, P.(1985). *Samak city*. Tehran: Agah.
Obhangi, Sh.(2018). "A comparative study of Veis and Ramin and Laili and Majnoon poems". Shiraz: Studies in Literature, Mysticism and Philosophy, p 5, No 2, pp 17-29.
Rahimi.S. and his colleagues.(2018). "Types of fictional elements of veis and Ramin's poem by Fakhreddin Asad Gorgani".Tehran: New Achievements in Humanities Studies. Year 2, N 15. pp 107-95.
Ramazani, A.(2012)."The history of letter writing in Iran from the beginning to the sixth century of Hijri". Sanandaj: Persian language and literature. p 5. n 14. pp. 107-130.
Ruyani, V. "Similarities of veis and Ramin and Bahman Nameh". Mashhad: New Literary Essays. No 176. pp 75-94. 2011.
Salehi, R.(2016)."Comparison of Pahlavi religion in the personality of Rostam and Samak Ayar". Persian Language and Literature Development Journal. No 120. pp 3-5.
Shad Aram, A.R. and his colleagues.(2019). "The role of women in the two stories of Tristan and Izot and veis and Ramin". Kerman:Journal of Comparative Literature. No 2. pp 119-136.
Yousefi, Gh. H.(1978). *A meeting with Ahle Qalam*. Volume 1. Edition 2. Mashhad: Ferdowsi University Printing and Publishing Institute.
Zarei Fard, R. and his colleagues.(2018). "Investigating the representation of feminine words in the two poems of Veis and Ramin and Khosrow and Shirin from the perspective of language and gender". University of sistan and baluchestan. *Journal of Lyrical Literature Researches.* No 33. pp 149-168.
Zolfaghari, H. (2018). *Iran's public language and literature.* 4th edition. Tehran: Samt.

پژوهشنامه ادب غنایی

شاپا چاپی: ۲۰۰۸-۵۷۳۷
شاپا الکترونیکی: ۲۵۳۸-۵۰۱۱

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

# بررسی بینامتنیت منظومهٔ ویس و رامین و داستان سمک عیار

زهرا خاکباز [۱] ✉ | ناصر نیکوبخت [۲] |

۱-نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.رایانامه:z.khakbaz@modares.ac.ir

۲-استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: n_nikoubakht@modares.ac.ir

**اطلاعات مقاله**

**نوع مقاله:** مقاله پژوهشی

**تاریخ دریافت:** ۱۴۰۰/۱۱/٤

**تاریخ بازنگری:**۱۴۰۱/۰۷/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۳۰

**تاریخ انتشار:** ۱۴۰۲/۰۷/۰۱

**کلیدواژه‌ها:**

بینامتنیت، سمک عیار، ویس و رامین.

**چکیده**

یکی از وجوه اهمیت منظومهٔ غنایی ویس و رامین، زنده کردن فرهنگ ایران باستان است، امری که در داستان سمک عیار – قصه‌ای ایرانی که در دورهٔ سلجوقیان نگاشته شد – نیز مشهود است. نوع حکومت‌داری، آئین نوش خواری، جنگیدن، سوگند خوردن، تفریح و شکار بزرگان و... در این دو اثر کاملاً مطابق با فرهنگ ایران قبل از اسلام است. در خلال داستان سمک، ابیاتی از ویس و رامین تضمین شده که نشان می‌دهد این منظومه، مطمح نظر نویسندهٔ سمک بوده است لیکن معمولاً سمک عیار را اثری حماسی قلمداد می‌کنند و به همین علت، تاکنون بینامتنیت این داستان با هیچ اثر غنایی دیگری بررسی نشده است. باتوجه‌به منظوم بودن ویس و رامین و منثور بودن سمک عیار، غنایی بودن یکی و حماسی قلمداد شدن دیگری، در این مقاله به روش توصیفی و تحلیل محتوا به این پرسش پاسخ داده شده است که آیا می‌توان نشانه‌های بینامتنیت را در این دو اثر ردیابی کرد؟ نگارندگان ضمن بررسی هر دو اثر، هفت مؤلفهٔ مهم را از منظر بینامتنیت بررسی کرده که عبارتند از: منشأ عامیانه، اشارهٔ مشترک به نام خورشید شاه، نقش منفی دایه، نامه‌نگاری، نقش‌آفرینی زنان، نقش ویژهٔ موسیقی و خنیاگری و نوع سوگندها.

خاکباز ، زهرا ؛ نیکوبخت ، ناصر. " بررسی بینامتنیت منظومهٔ ویس و رامین و داستان سمک عیار " پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۱(٤۱)، ۱۱۲-۹۷

http//doi.org/:10.22111/jllr.2022.41401.3033

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

© نویسندگان.

### ۱. مقدمه

تعامل متن‌ها از مسائل موردتوجه ساختگرایان و پساساختگرایانی چون کریستوا، بارت، ژرار ژنت، دریدا و... بود که امروزه توسّع یافته، موضوع بسیاری از پژوهش‌های ادبی شده است. اساساً هیچ متنی خودبسنده نیست و متون همواره در جهان متن‌ها با یکدیگر تعامل دارند و این تعامل را می‌توان بینامتنیت نامید. اندیشمندان حوزهٔ نقد ادبی نظرات متعدّدی را در باب بینامتنیت ارائه کرده‌اند لیکن این اصل در همهٔ آراء ثابت است که «هر متن، یک بینامتن است که مراکز بی‌شماری از فرهنگ را شامل می‌شود و مؤلف، تنها به ذکر مباحثی می‌پردازد که قبل از وی به شکلی دیگر مطرح شده و هنر خالق اثر، در بازآفرینی مباحث به شیوهٔ نوین است». (آلن، ۱۳۸۵: ۵۸) ویس و رامین فخرالدین اسعد گرگانی، اثری شناخته شده در چارچوب فرهنگ ایران باستان است که منظومه‌های بسیاری به‌تبع آن سروده شده است. سمک عیار نیز داستانی عامیانه است که گویا منشعب از روایات نقالی بوده، کاتب آن فرامرز بن خداداد ارجانی در برخی قسمت‌ها از راوی اثر، صدقهٔ بن ابی القاسم یاد می‌کند. این اثر دربارهٔ شخصیت «خورشید شاه»، شاهزاده‌ای از حلب، شکل گرفته که نام وی پیش از سمک عیار، در ویس و رامین ذکر شده است. علاوه بر ذکر این نام، ابیاتی از ویس و رامین در سمک عیار آمده است. در ابتدای جلد اول سمک عیار، (ابن خداداد، ١٣٦٢: ١٦) این بیت از ویس و رامین تضمین شده است:

مرا گویی ترا صبرست چاره — چه آسان است کوشش برنظاره
دل من با دل تو نیست یکسان — تو را دامن همی سوزد مرا جان
(فخرالدین اسعد گرگانی، ١٣٤٩: ٢٤٦)

فراتر از ذکر مستقیم مطالب، این پژوهش درصدد بررسی تأثیر درزمانی سمک عیار از ویس و رامین است. دربارهٔ نقش فرهنگ پیش از اسلام در ویس و رامین، همواره مسائلی مانند ازدواج محارم و... مطرح می‌شود اما ظرفیت‌های قابل‌توجه دیگری نیز برای پیگیری فرهنگ پیش از اسلام در این اثر وجود دارد که در سایهٔ مسائلی مانند ازدواج ویس و ویرو به حاشیه رانده‌شده است. در این اثر جلوه‌هایی از زندگی سلطنتی پیش از اسلام وجود دارد؛ نوش خواری، آیین شکار، خنیاگری و... در ویس و رامین همه نشئت‌گرفته از آن دوران است و جالب است که در دوران سلجوقیان و عصر اسلامی، اثر سترگ منثوری چون سمک عیار نیز به همان سیاق نوشته می‌شود. «این رمان در فضای متعصبانهٔ سلجوقیان نوشته‌شده است، زمانی که سلسله‌های ترک‌تبار آتش تعصبات و اختلافات دینی و قومی را شعله‌ور کرده بودند اما این کتاب سرشار است از وصف شاد خواری پیش‌درس از واقعه‌های مهم که این امر یکی از رسوم کهن است و در شاهنامه نیز بارهاوبارها تکرار شده است. راوی داستان رسم شراب‌خواری را به روزگاران قبل از اسلام منسوب می‌دارد و همواره عبارت "قاعدهٔ ما تقدّم" را می‌آورد». (خانلری، ١٣٦٤: ١٠) علاوه بر شاد خواری، نکات مهم دیگری نیز در این اثر وجود دارد که به‌نوعی احیاگر فرهنگ ایران باستان در عصر سلطهٔ ترکان بر ایران است. در این جستار، پس از معرفی اجمالی هر دو اثر، منشأ عامیانهٔ آن‌ها، اشاره به نام خورشید شاه، نقش منفی دایه، شرح مفصل نامه‌نگاری‌ها، نقش‌آفرینی زنان، نقش ویژهٔ موسیقی و خنیاگری و نوع سوگند یاد کردن‌ها موردبحث و بررسی قرار می‌گیرد و ذیل هر عنوان، نمونه‌هایی ذکر می‌شود. ذکر این هفت مؤلفه، گواه تعامل این دو اثر در جهان متن‌هاست. سمک عیار معمولاً حماسه یا داستان پهلوانی تلقی شده است؛ حسن‌آبادی این داستان را حماسهٔ منثور و متأثر از شاهنامه می‌داند. (حسن‌آبادی، ١٣٨٦) محجوب آن را نخستین رمان ایرانی برشمرده است. (محجوب، ١٣٨٦) در مقالهٔ «نگاهی به مناسبات بینامتنی متون حماسی و عیاری (بر اساس شاهنامه و سمک عیار)» (قنبری و غلامحسین زاده، ١٣٩٤) اثری حماسی قهرمانی، قلمداد شده است. سایر مقالات مانند «مقایسهٔ آئین پهلوانی در آیینهٔ رستم و سمک عیار» (صالحی، ١٣٩٦) نیز به بررسی داستان سمک از دیدگاه حماسی و مقایسهٔ آن با سایر آثار این حوزه پرداخته‌اند لیکن در این پژوهش،

برای بررسی بینامتنیت این اثر با ویس و رامین، بر وجوه غنایی داستان سمک و ارتباط آن‌ها با این منظومهٔ غنایی تأکید شده است.

### ۱-۱. بیان مساله و سؤال تحقیق

داستان سمک عیار، همواره به‌عنوان اثری حماسی موردبررسی قرارگرفته است و تابه‌حال بینامتنیت آن با هیچ‌یک از آثار غنایی فارسی بررسی نشده است و این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال است که آیا این داستان با ویس و رامین که منظومه‌ای کاملاً غنایی است، از منظر بینامتنیت قابل‌بررسی است؟ این مقاله درصدد ردیابی اشتراکات این دو اثر است و از همین رهگذر بر ویژگی‌های غنایی داستان سمک تأکید می‌کند.

### ۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

این جستار در پی شناخت دقیق تأثیرات منظومهٔ ویس و رامین بر داستان سمک عیار و تحلیل بینامتنیت این دو اثر است و هدف اصلی آن، تشریح تعامل آن‌ها در جهان متن‌هاست. توجه نکردن به نکات غنایی داستان سمک و نبود پژوهش‌هایی درزمینهٔ ارتباط این داستان با آثار غنایی، سبب شناخت نادرست این اثر و قضاوت عجولانه در باب نوع ادبی آن شده است. در این پژوهش، از میان آثار غنایی متعدد، بینامتینت سمک عیار با ویس و رامین موردبررسی قرار گرفت زیرا هردوی این آثار، در بیرون از چارچوب زمانی خویش و در بستر فرهنگ ایران پیش از اسلام شکل‌گرفته‌اند و از همین منظر، شباهت‌های متعدّدی دارند. تأکید بر فرهنگی که آبشخور این آثار است و وجوه غنایی مغفول در داستان سمک، سبب شناخت بهتر این دو میراث ادبی می‌شود.

### ۱-۳- روش تحقیق

در این پژوهش گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و تحلیل داده‌ها به روش کیفی است. ابتدا مروری بر منظومهٔ ویس و رامین و داستان سمک عیار صورت می‌گیرد و سپس اشتراکات آن‌ها استخراج و طبقه‌بندی می‌گردد و وجوه مختلف آن‌ها از منظر بینامتنیت بررسی می‌شود.

### ۱-٤- پیشینهٔ تحقیق

دربارهٔ ویس و رامین پژوهش‌های بسیاری انجام‌شده لیکن درزمینهٔ بررسی مشابهت آن با اثری دیگر، این مقالات در دست است: «مقایسهٔ ویس و رامین فخرالدین گرگانی و خسرو و شیرین نظامی» (عاملی، ۱۳۳۲) که در این مقاله نویسنده هر دو اثر را از منظر ژانر آن‌ها بررسی کرده است. در مقالهٔ «بیژن و منیژه و ویس و رامین (مقدمه‌ای بر ادبیات پارتی و ساسانی)» (خالقی مطلق، ۱۳٦۹) نگارنده به ریشه‌های تاریخی آثار توجه داشته است. در جستار «بررسی تطبیقی منظومه‌های ویس و رامین و لیلی و مجنون» (اوبهنگی، ۱۳۹۸) نویسنده پیوندهای عشقی در ادبیات غنایی ایرانی و عربی را مقایسه کرده است. در مقالهٔ «تشابهات ویس و رامین و بهمن نامه» (رویانی، ۱۳۹۱) بخش‌های غنایی بهمن نامه با ویس و رامین مقایسه شده، تشابهات دو اثر استخراج‌شده است. غالباً منظومهٔ ویس و رامین، با لیلی و مجنون، خسرو و شیرین و تریستان و ایسولت مقایسه شده است. دربارهٔ سمک عیار نیز پژوهش‌هایی موجود است که در مقدمهٔ همین پژوهش ذکر شدند اما هیچ‌یک از آن‌ها این اثر را از منظر بینامتنیت بررسی نکرده‌اند فقط در مقالهٔ «تحلیل و مقایسه کهن‌الگویی قصه‌های عاشقانه در ایران (سمک عیار) و فرانسه (تریستان و ایزولت)» (محمد کاشی و همکاران، ۱۳۹٤) داستان سمک با تریستان و ایسولت مقایسه شده است، معمولاً تریستان و ایسولت با ویس و رامین مقایسه می‌شود اما در این پژوهش، با سمک عیار موردبررسی قرارگرفته است. در

پژوهش‌ها، اثری از تأثیرپذیری داستان سمک از ویس و رامین و یا بررسی بینامتنیت این دو اثر نیست و این پژوهش نخستین گام در این زمینه است.

## ۲- معرفی آثار

### ۲-۱- ویس و رامین

ویس و رامین یکی از کهن‌ترین منظومه‌های عاشقانهٔ فارسی، از فخرالدین اسعد گرگانی، شاعر قرن پنجم و مداح امیر ابوطالب طغرل بیک سلجوقی (٤۲۹-٤٥٥) است. این اثر، داستانی عاشقانه در عهد اشکانی است که اصل آن به زبان پهلوی بوده، فخرالدین اسعد با توجه به اقبال مردم به نظم آن همت گمارده است. شرح داستان چنین است: پادشاه مرو از «شهرو» زنی زیبا اما صاحب فرزند، خواستگاری می‌کند. شهرو نمی‌پذیرد اما پیمان می‌بندند که اگر صاحب فرزند شد او را به عقد شاه موبد درآورد تا اینکه «ویس» را به دنیا می‌آورد و او را به دایه‌ای به نام «خوزان» می‌سپارد که سرپرستی رامین، برادر «شاه موبد» را نیز بر عهده دارد. پس از مدتی، دایه، ویس را به همدان و رامین را به خراسان می‌فرستد. از طرفی، شهرو ویس را به عقد برادر خود، «ویرو» درمی‌آورد. در این اثنا شاه موبد عهد پیشین را به یاد می‌آورد و طی حوادثی با ویس ازدواج می‌کند اما ویس با کمک دایهٔ جادوگرش، مردانگی را بر شاه موبد می‌بندد و با رامین، برادر شاه و هم‌بازی کودکی خود، مشغول عشق‌بازی می‌شود تا آنکه شاه برای چاره‌سازی فرمانروایی ماه آباد را به رامین می‌دهد و رامین راهی آن دیار شده، عاشق «گل»، دختر «رفیدا»، میزبانش در گوراب می‌شود و ازدواج می‌کنند اما عشق ویس در دل اوست و اینجاست که نامه‌نگاری آن دو آغاز می‌شود و رسم ده‌نامه نویسی‌های عاشقانه پی‌ریزی می‌شود. سرانجام ویس و رامین به وصال می‌رسند و صاحب دو فرزند به نام خورشید و جمشید می‌شوند. (فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹)

### ۲-۲- سمک عیار

سمک عیار یکی از قدیمی‌ترین داستان‌های عامیانه است (تألیف ٥۸٥ ق) که حول محوری غنایی، یعنی عشق «خورشید شاه» به دختر فغفور چین، «مه پری» نوشته‌شده است و درراه وصال این دو، حوادثی پهلوانی و دلاورانه روایت می‌شود. این کتاب در سال ۱۳٤۳ با اهتمام پرویز ناتل خانلری در پنج جلد و یک جلد مکمل به نام «شهر سمک» در معرفی اثر چاپ شد. غلامحسین یوسفی، فرامرز خداداد را ظاهراً نخستین داستان‌نویس ایرانی برمی‌شمرد. (یوسفی، ۱۳٥۷: ۲۲۱) محجوب می‌نویسد: «قدیمی‌ترین داستان موجود فارسی ازنظر اسلوب داستان‌نویسی و ارزش هنری نیز بر داستان‌های خلف خویش برتری و مزیتی انکارناپذیر دارد». (محجوب، ۱۳۸٦: ٥۹٤) ذوالفقاری نیز آن را معروف‌ترین، قدیمی‌ترین و بلندترین داستان‌های عامهٔ منثور مکتوب تاریخ‌دار فارسی خوانده است. (ذوالفقاری، ۱۳۹۸: ۱۳٤)

داستان ازاین‌قرار است که «مرزبان شاه»، پادشاه ولایت حلب، در آرزوی داشتن فرزند، با «گلنار» دختر پادشاه سمارق ازدواج می‌کند و از گلنار صاحب پسری می‌شود و نام او را «خورشید» می‌گذارد. روزگار کودکی خورشید شاه سپری می‌شود و در دورهٔ جوانی، در حین شکار خر گوری توجه او را جلب می‌کند و طی اتفاقاتی «مه پری»، دختر فغفور چین را می‌بیند و عاشقش می‌شود، دختر انگشتری به او داده، غیب می‌شود. باراهنمایی پیرمردی، از روی خطوط مبهم انگشتری، می‌فهمند که آن دختر اهل چین است و خورشید شاه به همراه برادر ناتنی خود، «فرخ روز»، راهی ولایت چین می‌شود. جلد اول و دوم این کتاب حول وصال خورشید شاه به مه پری می‌گردد و جلدهای بعدی داستان زندگی «فرخ روز»، فرزند آن‌هاست. «سمک عیار»، پهلوانی است که از میانهٔ جلد اول برای یاری خورشید شاه وارد داستان می‌شود و نقشی محوری دارد و انقدر به

خورشید شاه خدمت می‌کند که شاه او را «عالم‌افروز» می‌نامد. (ابن خداداد، ۱۳٦۳: ۲٦٦) قسمت‌هایی از داستان سمک عیار مفقودشده و بخش‌هایی از آن از روایت ترکی تصحیح‌شده است و درنهایت، داستان ناتمام می‌ماند.

## ۳- بررسی بینامتنیت ویس و رامین و سمک عیار

### ۳-۱- منشأ عامیانه

منظومهٔ ویس و رامین به استناد سراینده برگرفته از ادب عامه و از مسامرات بوده است.

نوشته یافتم اندر سمرها　　ز گفت راویان اندر خبرها
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۳۱)

و در انتهای منظومه نیز آمده است:

خبر گردیم و ما بوده خبرجوی　　سمر گردیم و خود بوده سمرگوی
(همان: ٥۳٤)

فخرالدین اسعد نیز در سرایش آن به عامهٔ مردم توجه داشته است:

همیدون مردم عام و میانه　　فرو خوانند از بهر فسانه
(همان: ۲۹)

هر دو اثر ریشه در ادبیات شفاهی مردم داشته‌اند، سمک عیار داستانی عامیانه و خاسته از فرهنگ مردم است. با توجه به وجود نام‌های اصیل ایرانی، آئین حکومت‌داری، نوش خواری، سوگند خوردن، نوع تفریح و شکار بزرگان و... به نظر می‌رسد داستان از زمان باستان بین مردم رایج بوده، سرانجام در دورهٔ سلجوقیان مکتوب شده باشد. «سمک عیار یکی از داستان‌های عامیانهٔ فارسی است که قرن‌ها مایهٔ سرگرمی و نشاط مردم این سرزمین در اوقات فراغت بوده و قصه‌گویان هریک آن‌ها را از استاد یا پدر خودآموخته و عمری برای مردمان شهر و ده بازگو کرده و سپس این خدمت اجتماعی را به شاگرد یا فرزند خود سپرده و درگذشته‌اند». (ناتل خانلری، ۱۳٦۲: شش) شخصیت‌های قصه از بین عوام برمی‌خیزند و اقشار مختلف جامعه در این اثر نقش‌آفرینی می‌کنند و حتی نشانه‌هایی از نقالی مستقیماً در آن دیده می‌شود. «هر که خواهد تا بداند که احوال عالم‌افروز در آن حالت به چه رسید و چگونه نجات یافت، پنجاه دینار زر بدهد و یکی توانایی ندارد، بدین جمع که حاضر آمده‌اند بدهند، تا من بگویم که سمک با محنت بماند یا رستگار شد. اگر زر ندارید هریکی صحنی حلوای به شکر ازآنچه خود می‌خورید، بفرستید تا من نیز بخورم». (ابن خداداد، ۱۳٦۳: ۱۰۱) این جملات بیانگر عامیانه بودن آبشخور داستان است.

### ۳-۲- نام خورشید شاه

قهرمان اصلی داستان سمک، خورشید شاه، فرزند پادشاه حلب است. در ویس و رامین نیز از «مهرداد دوم» که اولین بار لقب شاه شاهان را برای خود برگزید، با عنوان خورشید یاد شده است:

ز یک‌سو زن مرا دشمن گرفته　　وز و خورشید نام من گرفته
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۲۳٦)

مهرداد دوم به آسیای کوچک و روم حمله کرده، پیروز می‌شود و این امر با پیروزی خورشید شاه بر شاه ارمن در سمک عیار هم سویی دارد البته در ویس و رامین نیز به جنگ ایران و روم اشاره می‌شود و «رامین» به جنگ آن سپاه می‌رود:

ز روم آمد سپاهی سوی ایران　　بسی آباد را کردند ویران

(همان: ۲۳٤)

اساساً نویسنده برای انتخاب این نام، نگاهی به ایران باستان داشته است، چنان‌که در جلد سوم می‌آورد: «خورشید شاه من صاحب‌دولت و قوی طالع است از تخمهٔ فریدون و فر پادشاهی دارد». (ابن خداداد، ۱۳٦۳: ۹۹) معرفی خورشید شاه از تخمهٔ فریدون درهم‌تنیدگی ریشه‌های داستان با ایران باستان را بیش‌ازپیش نمایان کرده است. نام خورشید در ویس و رامین، نام فرزندشان نیز هست، آن‌ها صاحب دو فرزند به نام‌های خورشید و جمشید می‌شوند.

دو خسرو نامشان خورشید و جمشید　　جهان در فر هر دو بسته اومید

زمین خاوران دادش به خورشید　　زمین باختر دادش به جمشید

(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۵۲۷)

### ۳-۳- نقش منفی دایه

دایه یکی از شخصیت‌های بسیار مهم در اکثر داستان‌های عامیانه است. به‌زعم برخی «در تمامی منظومه‌های داستانی عاشقانه و غنایی ادب پارسی یکی از قهرمانان و شخصیت‌های فرعی و گمنام که نقش مهمی را در این‌گونه منظومه‌ها دارند دایه‌ها هستند». (محمدی، ۱۳۸۰: ٦۳) شخصیت دایه در ادبیات فارسی دچار تطور فراوانی شده است هرچند معمولاً جنبهٔ مثبت و دلسوزانه دارد اما در ویس و رامین و سمک عیار شخصیت دایه منفی، محتاله، جادو و فریب‌گر است. او در ویس و رامین، مردانگی شاه موبد را بر ویس می‌بندد و زمینه‌ساز رابطهٔ ویس با رامین می‌شود.

چو دایه پیش ویس دل‌ستان شد　　چو جادو بدگمان و بد نهان شد

سخن های فریبنده بپیراست　　به دستان و به نیرنگش بیاراست

(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۱۳۰)

گفتگویی دوطرفه و پر چالش میان دایه و ویس برقرار می‌شود و یکی از سخنان ویس در جواب دایه که از او می‌خواهد خیانت کند و با رامین رابطه برقرار کند این‌چنین است:

جوابش داد ویس ماه‌پیکر　　که نیک و بد همه بخت آورد بر

ولیکن هر که او بد کرد بد دید　　بسا مردم که یک بد کرد و صد دید

... چرا من خویشتن را بد پسندم　　بهانه زان بدی بر بخت بندم

(همان: ۱۳۸-۱۳۹)

به هر سانی خدای دانش و دین　　به از دیوان خوزانی و رامین

نیازارم خدای آسمان را　　نه بفروشم بهشت جاودان را

(همان: ۱٤٦)

البته دایهٔ ویس بسیار سخن‌دان است و جادوی اصلی او زبان فتانه و فریبکاری‌هایش است،

بیاورده مرو را دایه پنهان　　به بسیاری فریب و رنگ و دستان
(همان: ١٥٤)

او ویس را فریب می‌دهد و کاری می‌کند که باوجود داشتن همسر به رامین مایل شود. اسلامی ندوشن دایهٔ ویس را چنین وصف می‌کند: «او به‌گونه‌ای عمل می‌کند که گویی از پیوند ناروای ویس و رامین و فریب دادن موبد مونیکان لذتی سرشار می‌برد» (اسلامی ندوشن، ١٣٤٦: ٧٥) دایه بر ویس سلطهٔ فکری دارد، وگرنه ویس کسی نیست که عقل را کنار بگذارد،

ز بهر دایهٔ بی‌شرم و بی‌دین　　بداده هر دو گیتی را به رامین
(فخرالدین اسعد گرگانی، ١٣٤٩: ١٤٦)

ویس به‌شدت تحت تأثیر دایه است، همان‌گونه که مه پری تا زمان زنده‌بودن دایه‌اش، شخصیتی منفعل است که زمام کارهایش در دست دایه است و حتی به حرف پدرش، فغفور چین، گوش نمی‌دهد. دایهٔ مه پری مانعی جدی بر سر راه ازدواج و خوشبختی اوست. او که دائماً در حال تمسک به راه‌های مختلف حیله‌گری و جادو است، دشمن اصلی خورشید شاه به شمار می‌رود. فغفور چین در جواب خواستگاری خورشید شاه می‌گوید: «دانم که احوال شنیده باشی که این سخن فاش است که من چگونه در دست دایهٔ جادو عاجزم. تا به این غایت بیست‌ویک پادشه‌زاده به خواستاری او آمده‌اند و از عهدهٔ کار او به در نتوانستند آمدن و سر در سر این کارکرده‌اند ... اگر تو [را] مراد است که بنشینی تا دایهٔ جادو بمیرد و دختر در کنار تو کنم». (ابن خداداد، ١٣٦٢: ٢٤) نویسندهٔ داستان این دایه را با بدترین اوصاف وصف می‌کند. «دایهٔ بدشکل بد روی بدخوی بد بوی بد فعل به سخن درآمد» (همان: ٢٥) و حتی زمانی که سمک او را می‌کشد، شاه خرم می‌شود و می‌گوید: «از دست این جادو برستم». (همان: ٣٩) جادوگر بودن صفت ثابت این دایه است.

### ٤-٣- نامه‌نگاری

نامه‌ها یکی از انواع مهم نثر فارسی محسوب می‌شوند. سابقهٔ نامه‌نگاری در ایران به دوران هخامنشیان برمی‌گردد. «در تاریخ هردوت آمده است: هار پاک به کوروش نامه‌ای نوشت و او را تشویق به جنگ با آستیاک (جد مادری کوروش) نمود و برای اینکه نامه به‌آسانی از قلمرو ماد بگذرد و به پارس برسد، هار پاک آن را در شکم خرگوشی پنهان کرد و نامه‌رسانی در لباس شکارچی توانست آن را به کوروش برساند. در تورات، نامه و فرمانی از کوروش مبنی بر بازسازی بنای اورشلیم – که به‌وسیله بنوکد نصر کلدانی ویران‌شده بود – ذکر شده است». (مهدی زاده، ١٣٧٨: ٦٤) البته «قدیم‌ترین اثری که به زبان پهلوی در فن ترسل به‌دست‌آمده رسالهٔ کوچک آیین‌نامه نویسی است». (رمضانی، ١٣٩٢: ١١٠) و از آن دوران تاکنون ادبیات فارسی عرصهٔ بروز هنر نامه‌نگاری در موضوعات متعدد بوده است لیکن آنچه معمولاً در پژوهش‌ها موردتوجه قرارگرفته، منشآت و سلطانیات است. ویس و رامین از نخستین آثاری است که نامه‌نگاری عاشقانه دارد، امری که سرمشق سایر منظومه سرایان قرار گرفت. در ایام فراق، ده‌نامه بین ویس و رامین ردوبدل می‌شود که شرح آن‌ها در منظومه آمده است. (فخرالدین اسعد گرگانی، ١٣٤٩: ٣٥٧–٤٧٩) وقتی ویس از فراق رامین بیمار می‌شود شروع به نامه‌نگاری می‌کند، نامه‌هایی سرشار از سوزوگداز:

منم گنج وفا را گشته گنجور　　تویی دست جفا را گشته دستور
یکی بر تو دهم در نامه سوگند　　به حق دوستی و مهر و پیوند
به حق آنکه با هم جفت بودیم　　به حق آنکه ما هم‌گفت بودیم　(همان: ٣٥٩)

ده‌نامه سرایی در ادب پارسی با همین منظومه آغاز می‌شود اما آنچه در این جستار مطمح نظر است توجه به گونهٔ نامه-نگاری است. بخش عظیمی از ویس و رامین، شرح نامه‌نگاری‌هاست، امری که در سمک عیار نیز دیده می‌شود البته در سمک عیار محتوای نامه‌ها الزاماً ارتباط عاشق و معشوق نیست لیکن نامه‌هایی که افراد مختلف اعم از شاه و وزیر، شاهان ولایات مختلف به یکدیگر، عیاران و... می‌نویسند به‌طور کامل شرح داده‌شده و نویسنده به ذکر مختصر آن‌ها بسنده نکرده است. به‌طورکلی، نامه‌نگاری یکی از عناصر اصلی پیکرهٔ این دو اثر است. برخی از نامه‌های ذکرشده در سمک عیار، متضمن مضامین غنایی اعم از شکوائیه، مدح، تقاضا و... است. مثلاً در نامه‌ای فغفور چین به ارمن شاه این‌چنین شکوه می‌کند: «این نامه از من که فغفور شاهم به ارمن شاه پادشاه ولایت ماچین. ما می‌خواهیم که بدانیم که کینه و عداوت ما از چیست و از کیست؟» (ابن خداداد، ۱۳٦۲: ۵۸) و یا در نامه‌ای دردناک، مرزبان شاه احوال پسر خود را از فغفور چین جویا می‌شود، «این نامه از من که مرزبان شاهم پادشاه حلب، دردمند و غمناک و دل‌سوخته و فراغ چشیده، به جان رنجور، از کام دل دور و از دیدار فرزند مهجور ... بدانی که ما را فرزندی است، نه فرزندی، بلکه دلبندی است، جهان‌آرای و کامران و باعقل و فضل و هنر پسندیده، و در مردی بی‌نظیر، و نام گستر عالم، و نامداری از بنی‌آدم» (همان: ۱٦۲) این نامه‌ها غالباً مفصل و حاوی اطلاعات ذی‌قیمتی برای شناخت فرهنگ مردم، سبک زندگی آن‌ها و... هستند.

### ۵-۳- نقش‌آفرینی زنان

زنان در ویس و رامین شخصیت‌هایی فعال و کنشگر دارند. آزادی، قدرت عمل، شجاعت، گستاخی و... از خصایص زنان در ویس و رامین است. «به نظر می‌رسد که فخرالدین اسعد گرگانی در شخصیت‌پردازی زنان داستان، بیش از آنکه عادات ذهنی و شرایط اجتماعی عصر خود را دخیل بدارد، متعهد به حفظ روح پارتی اصل اثر بوده است» (شاد آرام، ۱۳۸۹: ۱۲۹) زیرا خصایص نامبرده، متناسب با شرایط زنان در دوران اسلامی نیست، امری که در سمک عیار نیز دیده می‌شود. تصویری که از زن در این کتاب ارائه‌شده، مطابق با دورهٔ سلجوقی نیست، زنان در این اثر بسیار کنشگر هستند و این امر ریشه در فرهنگ باستانی این اثر دارد. در آثار حماسی، غالب نقش‌آفرینی‌ها بر عهدهٔ مردان است و زنان حضور کمرنگ‌تری دارند اما در سمک عیار، زنان حضوری فعال دارند و به‌وضوح در جامعه نقش‌آفرینی می‌کنند. زنان در این اثر هم نقش‌هایی منفی مانند: «شروانه»، دایهٔ جادوگر مه پری، دارند و هم نقش‌های مثبتی مانند: «لالاصالح»، «روح‌افزا»، «سرخ ورد» و... . زنانِ مثبت در این اثر با قهرمانان گفتگو می‌کنند و ایشان را یاری می‌دهند و حتی زمینه‌ساز کنشگری مردان می‌شوند؛ مثلاً «مهرویه»، فردی که سال‌ها مشغول به نباشی بوده است، به سبب آنکه «زنی داشت سخت پارسا و نیکومحضر، و نام او سامانه» (ابن خداداد، ۱۳٦۲: ۵۱) عیاران را یاری می‌کند و زن او سمک را از جراحات و ضعف نجات می‌دهد. نکتهٔ مهم آن است که هرچند در سمک عیار و ویس و رامین، برخی زنان بر سایرین تفوق دارند اما کنشگر بودن زن در این آثار، صرفاً در یک نماد جلوه نکرده است. هرچند «ویس در ادبیات فارسی بیشتر از هر زن دیگری دارای گوشت و رگ و عصب است؛ از ماورای قرون بر بدن او می‌توان دست سود و تپش‌های دل او را شنید». (اسلامی ندوشن، ۱۳۷٤: ۹۵) و آن‌قدر جسور است که وقتی شاه موبد برای او از زیبایی‌های مرو می‌گوید، چنین گستاخانه پاسخ می‌دهد:

مرو را گفت شاها مرو آباد — اگر نیک است ور بد مر تو را باد
من اینجا دل نهادستم به ناکام — که هستم گورِوار افتاده در دام
اگر دیدار رامین را نبودی — تو نام ویس از آن گیهان شنودی
چو بینم روی رامین گاه‌وبیگاه — مرا چه مرو باشد جای و چه ماه
گلستانم بود بی او بیابان — بیابانم بود با او گلستان

مرا گر دل نه با او آرمیدی | تو تا اکنون مرا زنده ندیدی
تو را از بهر رامین می‌پرستم | که دل در مهر آن بی‌مهر بستم
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۱۷۷–۱۷۸)

لیکن زنان دیگر این منظومه، مانند شهرو، دایه و... نیز منفعل و کم قدرت نیستند، همان‌گونه که زنان در سمک عیار بااراده و جسورند. «روزافزون»، زن زیباروی عیار بسیار شجاع است، «سرخ ورد» از انجام هیچ کاری ابا ندارد و بین او و سمک ماجرایی عاشقانه رخ می‌دهد، حتی خود مه پری گاهی سمک را یاری می‌دهد و در مشکلات فعالانه، چاره‌جویی می‌کند. مثلاً در قسمتی که عیاران گیر افتاده‌اند، «دختر شاه چهارصد من نان ترتیب کرد و چهارده گوسفند بریان‌کرده و مقدار صد من حلوا. لالاصالح را بفرمود تا جمله به باغ آوردند و مهرویه برگرفت با چند کس دیگر و بدان خانه برد. مه پری گفت ای مهرویه، هر شب برین قاعده ترتیب می‌دهم، تو پیش ایشان می‌بر، تا وقت بیرون آمدن ایشان باشد». (ابن خداداد، ۱۳٦۲: ۷۲) مه پری در مقابل مهران وزیر که از وی می‌خواهد عروس شاه ارمن شود، با تندی به او می‌تازد و می‌گوید: «پدرم را بگوی که اگر جنگ می‌باید کردن می‌کن و دختر به دو شوهر مده» (همان: ۷۹) بنابراین سیمای زن در این دو اثر، برخلاف خیلی از آثار معاصر آن‌ها، سیمایی تزئینی، منفعل و قابل‌حذف نیست. رویکرد تفاوت برای بررسی الگوهای زبانی، از مطالعات زبان‌شناسی اجتماعی گامپرز (Gumperz: ۱۹۸۲) دربارهٔ سوءبرداشت‌های میان فرهنگی نشئت گرفت. مثلاً «توجه به تزئینات و اثاثیهٔ خانه، ظرایف، آشپزی و طعم غذا و بویایی که از ویژگی‌های سنتی زنان است» (زارعی فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۱٦۱) متناظر با رویکرد تفاوت است و نشانه‌هایی از آن در شاکلهٔ هر دو اثر دیده می‌شود. بررسی زبان زنانه در این آثار، پژوهشی مجزا می‌طلبد لیکن در این مجال به ذکر یک مثال بسنده می‌شود:

پس او را جام‌ها پوشید شهوار | قبای لاله‌گون و لعل دستار
به نقش لعل در وی بافته زر | چو روی بیدل و رخسار دلبر
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۱٦۱–۱٦۱)

سمک عیار نیز سرشار است از توجه به جزئیات و ذکر تصاویر زنانه، مثلاً زیبایی معشوق با جزئیات آشپزی وصف شده است: «شکمی چون آرد منده که به حریر بیزی و به روغن بادام بسرشی». (ابن خداداد، ۱۳٦۲: ۸)

### ٦-۳- نقش ویژهٔ موسیقی و خنیاگری

«سنت خنیاگری غیرحرفه‌ای نزد ایرانیان باستان، چنان نیک بوده است که بسیاری افراد از طبقهٔ اشراف، برای سرگرمی این کار را انجام می‌دادند. چنگ‌نوازی و آوازخوانی شاهزادگان در آثاری چون یادگار زریران و شاهنامه خردمند طوس و ویس و رامین، گویای علاقه‌مندی هنردوستان به شعر و موسیقی بوده است». (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۳–۱۰٤) موسیقی در ویس و رامین نقش محوری دارد. آن‌طور که از کلام موبد برمی‌آید رامین بسیار اهل موسیقی است و موبد معتقد است که او به‌جز مطربی هنری ندارد،

بگویی تا تو از رامین چه دیدی | چرا او را ز هر کس برگزیدی
به گنجش در چه دارد مرد گنجور | به‌جز رود و سرود و چنگ و طنبور
همین داند که طنبوری بسازد | بر او راهی و دستانی نوازد
(فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۱۷۲)

در طول اثر نیز موسیقی رنگ دارد و ملازم رامین است.

نشسته پیش او رامین دلبر گهی طنبور و گاهی چنگ در بر

(همان: ۲۰۵)

تبحر رامین در چنگ‌نوازی این‌چنین توصیف شده است:

چو رامین گه‌گهی بنواختی چنگ ز شادی بر سر آب آمدی سنگ

به حال خود سرود خوش بگفتی که روی ویس مثل گل شکفتی

(همان: ۲۱۹)

چنگ‌نوازی رامین، ویس را عاشق‌تر می‌کند همان‌گونه که تبحر خورشید شاه در نوازندگی، سبب دلدادگی مه پری می‌شود؛ مدتی خورشید شاه با نام جعلی «دل‌افروز» مطرب مه پری می‌شود و مه پری بدون آنکه بداند او کیست، به او میل پیدا می‌کند، «کنیزک رفت و کیسه‌ای از کتان رومی بیاورد و کنارها در اطلس ختایی گرفته و بندهای ابریشمین نر و ماده در هم انداخته، آن را بگشاد و کیسه‌ای دیگر بیرون آورد بندهای طلی و تکمه‌های لعل و مروارید آن را بگشاد و بربطی از عود قماری و از عاج و آبنوس منقش کرده و دستهٔ او را به جوهر مرصع کرده و میخ‌های آن از صندل سفید ساخته. روح‌افزا آن را برکنار نهاد و گوش‌های او مالیدن گرفت و ساز داد... چون از آن بپرداخت پیاله‌ای بخورد. اشارت کرد که ای کنیزک مجلس‌افروز را بیاور و آن فرتوت مردم‌نواز را بیاور» (ابن خداداد، ۱۳٦۲: ۲۸) کنیزک یک‌به‌یک آلات موسیقی را می‌آورد و روح‌افزا به طرزی هوش‌ربا می‌نوازد اما خورشید شاه حتی از او نیز ماهرتر است، «شاهزاده [را] باده در سر اثر [کرد] و پردهٔ خجلت از پیش برگرفت و هوس کرد که طرب رود برگیرد. اجازت [خواست] و در کنار گرفت و بنوازشی عاشقانه در مقامی سوزناک بنواخت. چنان‌که روح‌افزا را عقل فروماند و بپرسید که این جوان از شماست که با وجود این آواز و ساز و حسن و اصول که با اوست به ما و غیر ما چه حاجت؟» (همان: ۲۹) نوازندگی ماهرانهٔ خورشید شاه، خاطرهٔ خوش ایام فراق است؛ «دختر شاه نشسته بود با روح‌افزای مطرب، و سماع خوش می‌کرد و یاد آن روزگار می‌کرد که روح‌افزای خورشید شاه را به حیلت پیش مه پری آورد و عشق خورشید شاه زیادت می‌شد در دل مه پری» (همان: ۷۸).

### ۷-۳- سوگندها

قسم و سوگند در این دو اثر، غالباً به سیاق فرهنگ قبل از اسلام است. «سوگند (saokenta) در اوستا به معنای گوگرد است که با پسوند (vant) به معنای دارنده به‌صورت (saokenta-vant) (سوگند ونت) به معنای دارای گوگرد در وندیداد به‌کاررفته و آن آب آمیخته به گوگردی بوده است که به تجویز وندیداد در ایران باستان به متهمان می‌خوراندند و از روی اثر آن مقصر یا بی‌تقصیر بودن متهم را تعیین می‌کردند». (حسنی، ۱۳٥٦: ۳۳) در فرهنگ پیش از اسلام، سوگند خوردن امر بسیار مهمی است، «عهد و پیمان از گذشته‌های بسیار دور در جوامع هندواروپایی به‌عنوان اصلی مذهبی، اخلاقی و اجتماعی شناخته می‌شده است. ایرانیان باستان کشور خود را سرزمین پیمان می‌دانستند». (هینلز، ۱۳۷٤: ۱۲۱) از نوع سوگندها می‌توان به ارزش‌های جامعه پی برد زیرا هنگام سوگند دادن، فرد را به علایق و ارزش‌هایش قسم می‌دهند. در آثار دورهٔ اسلامی، سوگندها شکلی اسلامی می‌گیرند و قسم به کتاب مقدس، بزرگان دین، اماکن مذهبی و... رایج می‌شود اما سوگندها در داستان سمک به سیاق دوران اسلامی نیستند و «سوگندهای کتاب همیشه به یاد یزدان دادار کردگار است و در پی آن به مهر و ماه و نور و نار و زند و پازند یا به هفت‌اختر». (خانلری، ۱۳٦٤: ۵۲-۵۳) یعنی مانند شاهنامه و سایر آثار متأثر از فرهنگ پیش از اسلام، سوگند بر اجرام سماوی نیز در این اثر معمول است البته سوگند به این اجرام در قرآن کریم نیز دیده می‌شود اما این امر

وارد فرهنگ مسلمانان نشد و در بین آن‌ها سوگند به اجرام آسمانی متداول نیست. در ویس و رامین شاهد سوگند خوردن به فرهنگ و دانش نیز هستیم و این امر بیانگر شدت اهمیت این امور در فرهنگ ایران‌زمین است، «به یزدان جهان و ماه و خورشید/به دین و دانش و فرهنگ و امید». (فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳٤۹: ۳٤۱) در این اثر مانند سمک عیار، سوگند به آتش و مهر و ماه و... نیز متداول است:

نخست آزاده رامین خورد سوگند — به یزدان کاوست گیتی را خداوند
به ماه روشن و تابنده خورشید — به فرخ مشتری و پاک ناهید
به نان و با نمک با دین یزدان — به روشن آتش و جان سخن‌دان

(همان: ۱٦٤)

در این آثار نمونه‌های فراوانی از سوگند به دادار، کردگار، اجرام سماوی، مظاهر تمدن و فرهنگ، ارزش‌های اخلاقی مانند دوستی و مهر و... وجود دارد و معمولاً سوگند یاد کردن برای امور مهم و حیاتی اتفاق می‌افتد و وفادار ماندن بر سوگند، ارزشی جدی است.

## ٤- نتیجه

منظومهٔ ویس و رامین و داستان سمک عیار تعاملی تنگاتنگ در جهان متن‌ها دارند و در این پژوهش برخی از نکات برجستهٔ این دو اثر از منظر بینامتنیت تحلیل شد. این آثار در عهد اسلامی و در سایهٔ سخت‌گیری‌های حکومتی تدوین شدند اما ریشه در فرهنگ ایران باستان دارند و این امر در پیکرهٔ هردوی آن‌ها بارز است. موضوع دیگر سرچشمهٔ عامیانهٔ آن‌هاست؛ این قصه‌ها سالیان سال نقل مردم بوده است و سینه‌به‌سینه حفظ‌شده تا زمانی که کاتب و ناظم، آن‌ها را ثبت و ضبط کرده، پرورانیده است. ویس و رامین موردتوجه نویسندهٔ داستان سمک بوده و نویسنده از آن الگوبرداری کرده است. نام خورشید شاه پیش از داستان سمک در ویس و رامین آمده است. هر دو اثر جایگاه ویژه‌ای ازنظر گونهٔ نامه‌نگاری دارند. شخصیت‌پردازی زنان در آن‌ها، متفاوت با شخصیت‌پردازی زن در عصر اسلامی است. دایه در آن‌ها شخصیتی منفی، اثرگذار و کنشگر است. ذکر خنیاگری‌ها و توجه به موسیقی در آن‌ها بیشتر شبیه آثار پیش از اسلام است تا دورهٔ اسلامی و نوع سوگندها نیز یادآور سوگندهای شاهنامه و دیگر آثار مربوط به ایران باستان است و همهٔ این موارد به‌تفصیل در این جستار موردبحث و بررسی قرار گرفت. از منظر بینامتنیت، مضامین دیگری در این دو اثر قابل‌بررسی است که در این مجال نمی‌گنجید، مثلاً بحث جادو در هر دو اثر به‌طورجدی وجود دارد؛ در ویس و رامین، با مکر دایه، شاه موبد طلسم می‌شود و مردانگی‌اش بر ویس بسته می‌شود و در داستان سمک نیز به علت جادوگریِ دایه، مه پری قادر به ازدواج نیست. توجه به قضا و قدر، نحوهٔ حکمرانی پارتی، جنگ با سپاه روم و... از دیگر نکات قابل‌بحث در این آثار هستند البته بررسی بینامتنیت این آثار دشوار بود زیرا نکات افتراقشان نیز برجسته است، ویس و رامین به نظم و سمک به نثر است، اولی اثری غنایی است و دومی معمولاً حماسی و پهلوانی قلمداد می‌شود اما این پژوهش با دیدی فرا متنی و نگرشی متفاوت به جهان متن‌ها، نکاتی را از منظر بینامتنیت ذکر و یک‌به‌یک تحلیل کرد. در این جستار سمک عیار از منظری جدید موردمطالعه قرار گرفت و بر نکات غنایی این اثر تأکید بیشتری شد.

## ۵. منابع

آلن، گراهام،(۱۳۸۵)، *بینامتنیت*، تهران: مرکز.

ارّجانی، فرامرز بن خداداد بن عبدالله الکاتب، (۱۳٦۲)، *سمک عیار*، با مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری، ج ۱، چ ۵، تهران: آگاه.

ارّجانی، فرامرز بن خداداد بن عبدالله الکاتب ، (۱۳٦۳)، سمک *عیار*، با مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری، ج ۲، چ ۳، تهران: آگاه.

ارّجانی، فرامرز بن خداداد بن عبدالله الکاتب ، (۱۳٦۳)، سمک *عیار*، با مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری، ج ۳، چ ۲، تهران: آگاه،

اسلامی ندوشن، محمدعلی، (۱۳٤٦)، *جام جهان‌بین*، تهران: جامی.

اسلامی ندوشن، محمدعلی، (۱۳۷٤)، *جام جهان‌بین درزمینهٔ نقد ادبی و ادبیات تطبیقی*، ویرایش ٦، تهران: جامی.

اوبهنگی، شریف، (۱۳۹۸)، «بررسی تطبیقی منظومه‌های ویس و رامین و لیلی و مجنون»، شیراز: *مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۱۷-۲۹.

حسن‌آبادی، محمود، (۱۳۸٦)، «سمک عیار، افسانه یا حماسه؟ (مقایسهٔ سازه شناختی سمک عیار با شاهنامهٔ فردوسی)»، *مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی*، شماره ۱۵۸، صص ۳۷-۵٦، مشهد، ۱۳۸٦.

حسنی، حسن، (۱۳۵٦)، «سوگند و سوگند خوردن»، تهران: *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۷، صص ۳۳-۳۹.

خالقی مطلق، جلال، (۱۳٦۹)، «بیژن و منیژه و ویس و رامین (مقدمه‌ای بر ادبیات پارتی و ساسانی)»، تهران :*ایران‌شناسی*، شماره ٦، صص ۲۷۳-۲۹۸.

ذوالفقاری، حسن، (۱۳۹۸)، *زبان و ادبیات عامهٔ ایران*، چ ٤، تهران: سمت.

رحیمی و همکاران، (۱۳۹۸)، «گونه‌هایی از عناصر داستانی منظومه ویس و رامین اثر فخرالدین اسعد گرگانی»، تهران: دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، سال ۲، شماره ۱۵، صص ۹۵-۱۰۷.

رمضانی، علی، (۱۳۹۲)، «پیشینهٔ ترسل و نامه‌نگاری در ایران از آغاز تا قرن ششم هجری»،سنندج: *زبان و ادبیات فارسی*، دوره ۵، شماره ١٤، صص ۱۰۷-۱۳۰.

رویانی، وحید، (۱۳۹۱)، «تشابهات ویس و رامین و بهمن نامه»،مشهد: *جستارهای نوین ادبی*، شماره ۱۷٦، صص ۷۵-۹٤.

زارعی فرد، رها و همکاران، (۱۳۹۸)، «بررسی بازنمود واژه‌های زنانه در دو منظومهٔ ویس و رامین و خسرو و شیرین از منظر زبان و جنسیت»، دانشگاه سیستان و بلوچستان: *پژوهشنامه ادب غنایی*، شماره ۳۳، صص ۱٤۹-۱٦۸.

شاد آرام، علیرضا و همکاران، (۱۳۸۹)، «نقش زنان در دو داستان تریستان و ایزوت و ویس و رامین»،**کرمان**: *ادبیات تطبیقی*، شماره ۲، صص ۱۱۹-۱۳٦.

صالحی، رحیم، (۱۳۹٦)، «مقایسهٔ آئین پهلوانی در آیینهٔ رستم و سمک عیار»، *رشد آموزش زبان و ادب فارسی*، ش ۱۲۰، صص۳-۵.

عاملی، ناصر، (۱۳۳۲)، «مقایسهٔ ویس و رامین فخرالدین گرگانی و خسرو و شیرین نظامی»، *نامهٔ فرهنگ*، سال ۲، صص ۱۸۹-۱۹۲.

فخرالدین اسعد گرگانی، (۱۳٤۹)، *ویس و رامین*، تصحیح ماگالی تودوا و الکساندر گواخاریا، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

قنبری، افسون و غلامحسین غلامحسین زاده، (۱۳۹٤)، «نگاهی به مناسبات بینامتنی متون حماسی و عیاری (بر اساس شاهنامه و سمک عیار)»، *پژوهش‌های ادبی*، ش ۵۰، صص ۸۳-۱۲۲.

محجوب، محمدجعفر، (۱۳۸٦)، *ادبیات عامیانهٔ ایران*، به کوشش حسن ذوالفقاری، چ ۳، تهران: چشمه.

محمد کاشی، صابره و همکاران، (۱۳۹٤)، «تحلیل و مقایسه کهن‌الگویی قصه‌های عاشقانه در ایران (سمک عیار) و فرانسه (تریستان و ایزولت)»، *نشریهٔ پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، شماره ۲، صص ۱۸۳-۲۰۷.

محمدی، هاشم، (۱۳۸۰)، «نقش دایه‌ها در داستان‌های عاشقانهٔ ایرانی»، *کیهان فرهنگی*، شماره ۱۸۱، صص ٦۲-٦٤.

مهدی زاده، مهدی، (۱۳۷۸)، «تاریخچهٔ منشآت در ادب فارسی»، *کیهان فرهنگی*، شماره ۱۵٤، صص ٦٤-٦۷.

ناتل خانلری، پرویز، (۱۳٦٤)، *شهر سمک*، تهران: آگاه.

هینلز، جان، (۱۳۷٤)، *شناخت اساطیر ایران*، ترجمهٔ ژاله آموزگار و احمد تفضلی، چ ٤، تهران: چشمه.

یوسفی، غلامحسین، (۱۳۵۷)، *دیداری با اهل‌قلم*، ج ۱، چ ۲، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی.

Gumperz, j. (1982) *discourse strategies*. Cambridge: Cambridge university press.